

Indledning

I 2015 er det 100 år siden, at de danske kvinder opnåede almindelig valgret til rigsdagen. Det var en stor landvinding for kvinders rettigheder i samfundet, at de herved kunne få direkte indflydelse på landets lovgivning. Men erhvervelsen af denne og andre rettigheder - se tidslinjen på side 14 - blev ikke opnået uden en sej kamp for kvindesagen, især i anden halvdel af 1800-tallet, kæmpet af stærke kvinder, der ikke længere ville finde sig i at blive betragtet som det svage køn. Men der har til alle tider været handlekraftige kvinder, der kunne gøre sig gældende på linje med det såkaldt stærke køn. Den ypperste repræsentant for denne kvindetype er dronning Margrete, Danmarks fuldmægtige frue og stifter af Kalmarunionen, der for en stund samlede de tre nord-

Dronning Margretes sarkofag i Roskilde Domkirke. Foto: Bennie Hansen for Roskilde lokallhistoriske Arkiv.

ske lande til et fælles rige. Der har naturligvis været samme stærke kvindetype i alle samfundslag. Med denne bog vil jeg forsøge at afdække årsagerne til, at det lykkedes for nogle kvinder at sætte deres egen dagsorden for deres liv på trods af alle de hindringer, som det omgivende samfund satte for kvindekønnet.

Disse hindringer gav sig udtryk i lovgivningen, der satte snævre grænser for kvinders selvudfoldelse. Som eksempler kan nævnes, at kvinder alene havde forsørgelsespligt for deres børn født uden for ægteskab indtil 1763. Med hensyn til arv fik de helt frem til 1856 kun halv arvelod i forhold til brødre. Året efter opnåede de endelig en lovsikret ret til at drive egen virksomhed – dog ikke gifte kvinder. De måtte vente helt til 1899 på at blive personligt myndige. Ægtemænd havde tidligere – i hvert fald indirekte – ret til at slå deres hustru. Ifølge Danske Lov fra 1683 kunne hustruer straffes for at slå deres ægtemand. Det modsatte medførte ikke straf, så her havde ægtemanden så at sige frit slag. Revselsesretten gjaldt også i forhold til tjenestefolk, ikke mindst tjenestepiger, der i et og alt var underlagt deres arbejdsgivers krav. Tyende fik som kvinderne stemmeret i 1915, men revselsesretten afskaffedes først i 1921.

Til undertrykkelse og mangel på rettigheder skal lægges hårdt arbejde for underklassens kvinder, der udgjorde det store flertal. For at opretholde livet i alle større husholdninger foregik der en hjemmeproduktion af øl, brød og mejeriprodukter. Hertil kom fodring af husdyr, slagtning og saltning af madvarer for at forsyne husholdningen med kød. Disse opgaver blev varetaget af kvinder, af husmoderen selv eller hendes tjenestepiger, eventuelt ved fælles hjælp. Først med industrialiseringen af samfundet i 1800-tallet blev mange af disse opgaver udført uden for hjemmet og nu typisk af mænd. Hertil skal lægges mange barnefødsler uden mulighed for lægelig hjælp, hvis der opstod komplikationer.

Det er først i den tidlige enevælde, at der foreligger så fyldige kildeoplysninger om enkelte individer, ikke mindst kvinder, at man kan beskrive deres livshistorie. Derfor begynder denne kavalkade af kvindebiografier fra Roskilde med en repræsentant for denne periode, født i Christian 4.' senere regeringsperiode og i fuld udfoldelse under Frederik 3., Danmarks første enevældige konge.

Ser vi på forholdene i købstæderne, som Roskilde hørte til, var borgerrettighederne reserveret mandskønnet. Men der var så megen elastik i håndhævelsen af disse rettigheder,

at kvinder kunne videreføre deres mands næring, hvis de blev enker. Det var en praktisk foranstaltning, der forhindrede en hel familie i at gå fallit og ende på fattigforsørgelse til byrde for lokalsamfundet. Det var tillige en måde at opretholde købstadens erhvervsvirksomheder på og dermed mange flere familiers eksistensgrundlag og mulighed for at betale skatter og afgifter til gavn for fællesskabet. Derfor er den første minderune i denne bog ristet over en købmandsenke, madam Eva Schrøder (1626-1706), som videreførte sin mands store købmandsimperium på torvet.

Et godt giftermål har alle dage været en farbar vej til indflydelse. Jo højere social status manden nød, des mere kunne hans hustru udfolde sig. Enkelte var tillige en uvurderlig støtte for ægtemanden i hans karriere. Til disse privilegerede kvinder hørte Eva Schrøders datter, madame Christiane de Meyercrone (1649-1738). Hun var gift med Danmarks gesandt ved Solkongen, Ludvig 14.' hof, Henning de Meyercrone. Derfor er der tilføjet det lille "e" til hendes titel. Hun udviste både intelligens, handlekraft og stort personligt mod i sit virke som diplomatfrue. Som enke kastede hun sig siden over socialt arbejde i Roskilde, et legitimt gøremål for kvinder i samfundets top.

Hvor mange kvinder, der drev næring for egen regning under den tidlige enevælde, er umuligt at besvare, selv om de gamle skattemandtaller også medtog kvinder, hvis de havde en vis skattepligtig indkomst. Det er først med folketællingerne, at vi får et bedre overblik over hele lokalbefolkningen fra bund til top i købstaden. Den første tælling i Danmark fandt sted i 1787. Det pågældende år var Roskildes samlede befolkning på 1877 personer. Blandt disse var der 14 enker, der videreførte deres mands virksomhed. Øverst i datidens sociale hierarki i købstæderne stod stadig købmændene. Blandt disse rangerede købmandsenken Kirstine Kornerup (1739-1801) højest i Roskilde. Dels var hun den største skatteyder, og dels havde hun det største antal personer i sit brød. Hun er derfor en oplagt person at biografere.

En anden gruppe kvinder, der i enkestanden kunne bevare deres høje sociale status, var embedsmandsenkerne. Dem var der en del af, da Roskilde var en typisk embedsmandsby. De var sikret pension efter deres mand, og de havde ofte så stor en bolig, at de kunne supplere indtægterne ved at leje et værelse ud til slægtninge eller en latinskoleelev. Det er også karakteristisk, at disse damer havde råd til at holde tjenestepige. Fra denne stand kom de første frøkener, der udøvede

et erhverv, typisk inden for undervisning, som den biograferede Betty Bruun (1827-1897).

Efter købmandsstanden og embedsstanden fulgte håndværkerstanden, de gamle købstæders middelklasse. I denne gruppe var der en del håndværkerenker, der formåede at føre deres mands værksted videre. De fleste enker giftede sig igen, hvilket fremgår af nummereringen af ægteskaberne. Ofte var det mandens første ægteskab, men konens andet ægteskab, ligesom han kunne være en del yngre. Herved slap hun for at skulle mande sig op til at blive arbejdsgiver. De få, der valgte at tage kampen op som leder af virksomheden, havde naturligvis mandlig arbejdskraft til at udføre det hårde, fysiske arbejde. Fra denne gruppe har jeg valgt den kvindelige smedemester Maren Smeds (1737-1817) og Roskildes sidste skarpretter, Anne Marie Ingermann (1753-1812).

Længere nede på den sociale rangstige finder vi daglejerne. Det kunne også være kvinder, såvel ugifte som gifte kvinder, der måtte hjælpe til med at tilvejebringe en passende husstandsindkomst for deres familie. En mulighed, der ikke krævede nogen form for uddannelse, var at gå ud som vaske- og rengøringskoner eller som lugekoner. En anden mulighed var småhandel. Det krævede heller ikke de store forudsætninger. Deres varer kunne være fisk, som de købte hos fiskerne på Sankt Jørgensbjerg eller brød, som de afsatte til fattigfolk, der ikke selv havde mulighed for at bage. De sidste blev kaldt for "bassekoner". De kunne også sælge sy-sager og andet i småtingsafdelingen, men fælles for dem alle var, at de gik rundt og falbød deres varer. Endelig var der det klassiske kvindejob som syerske, der til gengæld krævede en vis oplæring. Fra dette sociale lag har jeg medtaget Marie Hansen (1851-1934) og hendes datter Agnes Pedersen (1886-1974), der gik ud som daglejer.

På bysamfundets bund finder vi tyendet. For kvindernes vedkommende var det: husjomfruer og ammer, kokkepiger og almindelige tjenestepiger. Fælles for dem alle var, at de ikke havde egen husholdning, men boede hos deres arbejdsgiver. Husjomfruen kunne til nød have eget værelse eller dele værelse med kokkepigen, men de lavere rangerende tjenestefolk havde ingen mulighed for at have et privatliv, idet de ikke havde eget værelse. Hvis familien holdt amme, sov hun sammen med familiens børn. Det egentlige tyende havde kun en slagbænk i kramboden eller køkkenet at sove i, eventuelt et skunkrum under en trappe. Ofte måtte de dele

sejng med en anden pige. Hertil kom, at de arbejdede hårdt fra tidlig morgen til sen aften til næsten ingen løn og i et og alt var undergivet deres arbejdsgivers luner. Denne gruppe har efterladt sig så få kilder, at det ikke har været muligt at finde en repræsentativ skæbne i 1700-tallet, men først højere oppe i tiden.

Uden for normalsamfundet levede et stort proletariat, der bestod af tiggere, prostituerede og kriminelle. De var så at sige uden for lands lov og ret, så dem har vi næsten ingen kilder om. De var ugleset, for ikke at sige forhadet, af alle gode borgere i datidens samfund. Mange af dem finder vi kun nævnt i to kilder: blandt de døbte i kirkebogen i det sogn, hvor de tilfældigt blev født, og i kirkebogen blandt de afdøde i det sogn, hvor de lige så tilfældigt faldt døde om. Var de kriminelle, kan man følge dem i retsprotokollerne.

Et lille mindretal af kvinder omgik problemet med den store ulighed ved at skifte køn. Hermed menes ikke som i dag ved kønsskifteoperationer, men var kvinden sværlemmet og i besiddelse af en vis råstyrke, kunne hun iklæde sig mandsklæder og fra nu af leve som mand. Det krævede endvidere, at hun skiftede opholdssted og fik en uddannelse som håndværker, professionel soldat eller lignende. Hvor mange kvinder, det drejer sig om, er umuligt at sige, da de normalt ikke gav sig til kende. På Sankt Jørgensbjerg levede der en kvinde ved navn Ane Kirstine Juliana Dithmar (ca. 1778-1872), der havde prøvet lidt af hvert. Hun havde blandt andet været dragon i sine unge dage. Siden kom hun tilbage til Danmark, hvor hun drog omkring som subsistensløs med en blind mand. Efter hans død blev hun daglejer på Bjerget, og til sidst endte hun som almisselem i fattighuset.

Der var også kvinder, som vi i dag ville kalde for iværksættere, når vi kommer op i slutningen af 1800-tallet, hvor det var blevet lettere for kvinder at gøre sig gældende i samfundet. Som et eksempel har jeg medtaget værtinden på Hotel Prindsen, Marie Thorning (1850-1931). Trods en travl hverdag som hotelværtinde fandt hun alligevel tid til en produktion af engelsksovs efter egen opskrift, der var så efterspurgt i samtiden, at konservesvirksomheden Beauvais var ude efter at købe opskriften.

Vi må heller ikke glemme de kvinder, der i ægteskabet og siden i enkestanden viste styrke til at overvinde mange forhindringer. Derfor er Alice Wied (1869-1958), gift med forfatteren Gustav Wied, taget med. Hun var hele livet en uvurderlig støtte for sin mand og sin familie.

Fra den viktorianske tid er tillige medtaget en kvinde, der har overvundet en så traumatisk oplevelse som en voldtægt. Sådanne ofre blev betragtet som en slags pariaer uden mulighed for uddannelse endsige giftermål. Men enkelte havde styrke nok til at rejse sig igen. Danmarks første dr. phil. Anna Hude (1858-1934) er et opmuntrende eksempel på en sådan mønsterbryder. Det lykkedes hende at bryde de rammer, der hidtil havde været gældende for kvinder, og udnytte de første muligheder for at få en akademisk uddannelse og siden gøre karriere på lige fod med det andet køn trods sin fornærelse som voldtægtsoffer.

Med adgangen til at få en akademisk uddannelse åbnede der sig helt nye muligheder for kvinder til at opnå embeder jævnbyrdigt med mænd. Det krævede, at de forblev ugifte. Hvis de giftede sig, kunne de ikke beholde deres embede. Omgivelserne forventede, at de fra nu af påtog sig rollen som ægtefælle og siden som moder på fuld tid. De kvinder, der valgte at forblive frøkener, var meget selvbevidste typer, der på en helt anden slagkraftig måde end tidligere forstod at gøre karriere og blive hørt i samfundet. Som et eksempel kan nævnes embedslægen Margrete Glud (1877-1957), der er selvskreven i bogen på grund af sin stærke psyke. Forfatteren Ingeborg Buhl (1890-1982) tilhørte samme selverhvervende gruppe. Hertil føjedes også fraskilte kvinder som Fanny Fang (1883-1974).

Men selv om kvinder fik valgret i 1915, så var der lang vej igen, før alle kvinder reelt fik de samme muligheder i samfundet som mænd. Specielt tyendet og de gifte kvinder måtte vente længe på at få de samme rettigheder som ugifte, selverhvervende kvinder. Vi må heller ikke glemme de små piger, der ikke altid havde de bedste opvækstvilkår. Derfor har jeg valgt at slutte med et portræt af en kvinde, der af sognet som lille pige blev sat ud til en plejefamilie og siden måtte trækkes med yderst krævende fruer som tjenestepige i Roskilde. Kvinden hed Anna Larsen (1913-2013). Trods vanskelige vilkår i den tidlige barndom og ungdom har hun overvundet sine besværligheder med godt humør og opnået en alder, der er de færreste beskåret – i sandhed en stærk kvinde. Der er yderligere den finesse, at to af Annas arbejdsgivere blev brugt af Lise Nørgaard som modeller for fruer i *Matador*, der opnåede stor succes for over 25 år siden.

Bogen er på mange måder en opsummering af alle de kildestudier, jeg har foretaget i årenes løb som leder af Roskildes lokalhistoriske Arkiv i næsten 40 år, hvor jeg med stor

fornøjelse har forsøgt at formidle Roskildes historie. Derfor har alle de biograferede kvinder en tilknytning til denne by: enten er de opvokset i byen eller har gjort en indsats i Roskilde i deres voksenliv. Disse 16 kvindeskæbner er dog ikke mere stedfæstede, end at de kunne have fundet sted et hvilket som helst sted i Danmark, ligesom fjernsynsserien "Madtador" - uden sammenligning i øvrigt. Derfor behøver man ikke at have speciel interesse for Roskilde for at få fornøjelse af bogen.

Fra rigsdagsvalget i 1918 i Køge, hvor kvinderne nu deltog både som tilforordnede og som vælgere. Selv om kvinderne opnåede stemmeret ved grundlovsændringen i 1915, skulle der gå 3 år, før de kunne gøre brug af denne rettighed. Køge Byhistoriske Arkiv.